

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Rūdninkų girios epizodas 1863 metų sukilime

2013-09-27

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Ex Professo

AUTORIUS: Aldona Prašmantaitė

DATA: 2013-09

Rūdninkų girios epizodas 1863 metų sukilime

Aldona Prašmantaitė

Rugsėjo 14 d. nemažas būrys vilniečių turėjo progos dalyvauti išvykoje į Rūdninkus (kaimą ir girią), dedikuotoje 1863-ųjų m. sukilimo 150-mečiui. Tai žurnalistės Aurelijos Arlauskienės inicijuotas ir vadovautas renginys, įsiterpęs į šiamečių Europos paveldo dienų programą. Rūdninkų kaimo pakrašty, ant Merkio kranto prie 1975 m. pastatyto medinio paminklo, ženklinančio sukilėlių susidūrimą su caro kariuomene, įvyko istorijos pamoka-konferencija „Rūdninkų giria - istorinių įvykių liudininkė“, kurioje pranešimą skaitė istorikė, Lietuvos istorijos instituto darbuotoja habil. dr. Aldona Prašmantaitė. 1863 m. sukilimo dainas atliko vilniškis folkloro ansamblis „Dijūta“ (vadovė dr. Rūta Žarskienė).

Pranešimo „1863-ieji Lietuvos ir Rūdninkų istorijoje“ fragmentas

Rūdninkų giria 1863 metų pradžioje atsiliepusiems į sukilėlių vadovybės raginimą imtis ginklo ir eiti ginti „Tewines nuo Maskolo“ tapo tarsi pačios gamtos suformuota tvirtovė. Keletą savaičių ji teikė prieglobstį ir sukilėlių vado Liudviko Narbuto vadovaujamam būriui. Apie tuomet į ketvirtą dešimtį įžengusio būrio vado išradingumą, greitą orientaciją ir gebėjimą palaikyti būryje discipliną sklido legendos. Tai buvo vienas iš pirmųjų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse suformuotų ir į atvirą susirėmimą su imperijos kariuomene stojusių būrių, įnešusių ženklų indėlį į sukilimą, kuriame lietuviai ir lenkai, dvi pagrindinės Abiejų Tautų Respublikos tautos, paskutinį kartą drauge kovėsi už XVIII a. pabaigoje Rusijos, Austrijos ir Prūsijos pasidalytos valstybės atkūrimą.

Dėl buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse didėjančio visuomenės aktyvumo XIX a. 6-7 dešimtmečių sandūroje pradėjo formotis skirtingos politinės srovės: „raudonieji“, pasisakę už ginkluotą kovą, ir „baltieji“, kuriems sukilimas geriausiu atveju buvo tolimos ateities perspektyva. Ginkluotos kovos šalininkų grupuotė tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje sukilimą pradėti planavo 1863 metų pavasarį. Planus koreguoti privertė

Lenkijos Karalystėje paskelbtas ėmimas į Rusijos kariuomenę, vadinamoji „branka“. Sukilimo vadovybė Varšuvoje priėmė sprendimą sukilti ilgai nedelsiant. Sausio 16-ąją Centrinis tautinis komitetas, kaip Laikinoji tautinė vyriausybė, išleido atsišaukimą, kuriuo paskelbė apie ypatingą padėtį. Kiekvienoje vaivadijoje buvo įkurta karo viršininko pareigybė; jam sukilimo metu turėjo paklusti visos žemesnės sukilimo administracinės struktūros, sudarytos dar 1862 m. Pagal Lietuvos provincijos komiteto, reprezentavusio sukilimo vadovybę to meto Lietuvoje, išleistą instrukciją buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių teritorija taip pat suskirstyta į vaivadijas (Kauno, Inflantų, Vitebsko, Vilniaus, Gardino, Minsko, Mogiliavo, Palenkės). Vaivadijos savo ruožtu padalytos į smulkesnius administracinius vienetus: apskritis, apylinkės, parapijas ir valsčius. Centrinio tautinio komiteto sprendimu, buvo nutarta sukilimą pradėti naktį iš sausio 22-os į 23-iąją.

1863 metų sausio 22 dieną sukilimo vadovybė Varšuvoje paskelbė vadinamąjį sukilimo Manifestą, kuriuo Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos tautos kviečiamos imtis ginklo, pabrėžiant, kad išmušė jau išsivadavimo valanda – šventa Erelio, Vyčio ir Archangelo vėliava išskleista. Tą pačią dieną Varšuvoje išleisti du dekretai – apie baudžios panaikinimą ir apie žemės sklypo suteikimą visiems bežemiams sukilime dalyvausiantiems valstiečiams. Dekretų tekstų autorystė priskiriama iš Marijampolės kilusiam teisininkui Oskarui Gustavui Avejdei, tuo metu Pataisos Policijos teismo Varšuvoje asesoriui, vienam iš „raudonųjų“ srovės lyderių. Šie dekretai, šiek tiek juos modifikavus, buvo išversti į lietuvių kalbą ir tapo Lietuvos provincijos komiteto 1863 metų vasario 1 d. Vilniuje paskelbto „Manifesto Wiresnibes Linku“ pagrindu. Manifeste garantuota: „Kumpininkaj, služelninkaj, actauti ir kiti, kurie ajs gintu Tewines nuo Maskolo, gaus užtataj anis arba ju gimines mažiausia tris morgias žemes.“ Pastaruoju metu lietuvių kalba rašytuose tekstuose apie 1863 metų sukilimą (ir ne tik publicistiniuose) neretai teigiama, kad šis Lietuvos provincijos komiteto Vilniuje vasario 1 d. išleistas Manifestas žymi sukilimo Lietuvoje pradžią. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos provincijos komiteto paskelbtasis Manifesto tekstas parengtas aukščiau minėto Varšuvoje išleisto Manifesto priedų – dviejų dekretų – pagrindinių teiginių pagrindu. Tad diskutuotina, ar tikslinga šiam sukilėlių vadovybės Vilniuje išleistam dokumentui suteikti sukilimą Lietuvoje inicijavusio akto vaidmenį. Juolab, kad sausio 22-osios dienos Varšuvoje išleistas sukilimo Manifestas teritoriniu požiūriu buvo orientuotas į visas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemes, taigi apėmė ir tuometę Lietuvą.

Sausio 29 d., savaitei praėjus po Manifesto paskelbimo, Centrinis tautinis komitetas Varšuvoje atskiru atsišaukimu kreipėsi „Į brolius lietuvius“, kviesdamas Lietuvą ir Žemaitiją į sukilimą. Akcentuojama, kad nuo Lietuvos pozicijos priklauso Lenkijos ateitis – „sukilimas Lietuvoje nulems Lenkijos prisikėlimą ir priešą mirtį“. Tai anaiptol nereiškia, kad sukilimo valdžia Varšuvoje būtų atsakiusi Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planų ar projektavusi savarankiškos Lietuvos valstybės modelį. Vilniuje tuo metu veikusi sukilimo vadovybė, kurią reprezentavo Lietuvos provincijos komitetas, vieningos nuostatos, kokių kelių turėtų pasukti Lietuva pergalės sukilime atveju taip pat neturėjo: svarbiausia buvo nusimesti visas buvusios Abiejų Tautų Respublikos tautas slėgusį Rusijos imperijos jungą. Sukilimo vadovybė Lietuvoje paskelbė trumpą atsišaukimą: „Broliai, Karalystė sukilo. Kraujas, kuris liejasi už Nemuno, šaukia mus prie ginklo. Kova su grobikais už mūsų šventas teises, už mūsų laisvę ateina ir pas mus.“ Centrinis tautinis komitetas vasario 10 d. pranešime sukilimo diktatoriumi paskirtajam Liudvikui Mieroslavskiui rašė: „Lietuva visa subruzdusi, tačiau sukilti

galėtų tik įžengus mūsų būriams. (...) Žemaitiją visą pavyks uždegti vienu geru būriu." Sukilėlių vadovybei Varšuvoje, matyt, buvo kiek netikėta, kad Žemaitija sukilėlių būrio vadą tuo metu jau turėjo – Paberžės filialistą kunigą Antaną Mackevičių. O Gardino miškuose sukilėlius buvo pradėjęs telkti L. Narbutas – paporučikio laipsnį turintis imperijos armijos atsargos karininkas.

Į atsargą išėjęs vyriausias istoriko Teodoro Narbuto sūnus (g. 1832 m.), Lydos pijorų mokyklos ir Vilniaus gimnazijos auklėtinis, į imperijos armiją eiliniu buvo išsiųstas 1851 m. už priklausymą gimnazijoje veikusiam slaptam mokinių būreliui. Daugiausia tarnavo Kaukaze, pasižymėjo ne vienose kautynėse, pelnė apdovanojimus. Pakeltas į karininko laipsnį gavo teisę iš karo tarnybos pasitraukti ir ta teise pasinaudojo. Nėra duomenų, kad šis apsisprendimas būtų kaip nors susijęs su tuo metu Lenkijoje ir Lietuvoje prasidėjusiomis patriotinėmis manifestacijomis. Grįžęs kurį laiką gyveno tėviškėje, Šiaurų dvare (dab. Baltarusija), netrukus vedė jauną našlę Ameliją Sedlikovską (Siedlikowska), apsigyveno ir pradėjo ūkininkauti Serbeniškėse, žmonos dvarelyje netoli gimtinės. Nepriklausydamas nei „baltiesiems“, nei „raudoniesiems“ sukilimo rengimo darbe nedalyvavo. Nėra pagrindo kvestionuoti literatūroje išsakytą nuomonę, kad manifestacinio judėjimo apskritai nelaikęs veiksminga kovos priemone. Ta aplinkybė, kad 1862 m. pabaigoje susisieki su už pasiruošimą sukilimui Lietuvoje atsakingo Lietuvos provincijos komiteto atstovais, pasiūlydamas, reikalui esant, pritaikyti savo kaip karininko gebėjimus, leistų manyti jį buvus ginkluotos kovos šalininką.

Karinį pasirengimą turinčių žmonių į ginkluotą kovą su „maskolium“ stojusiems ypač stigo. Be to, L. Narbutas buvo vienas iš nedaugelio, turėjusių partizaninės kovos patirtį, įgytą tarnaujant imperijos kariuomenėje Kaukaze. Turint omenyje, kad 1863 metų sukilimas nuo pat pradžių išimtinai rėmėsi partizanine kova, tai jau savaime buvo vertybė. Sukilimo vadovybės paskirtas Lydos apskrities karo viršininku, pradėjo formuoti sukilėlių būrį, kviesdamas pirmiausia pažįstamus apylinkės bajorus. Siekė kuo plačiau paskleisti žinią apie prasidėjusį sukilimą. Čia jam nepamainoma pagalbininke tapo sesuo Teodora Mončunska (Monczuńska), vėliau buvusi viena iš aktyviausių brolio vadovaujamo būrio ryšininkių. L. Narbuto sukilėlių būrys didėjo ganėtinai sparčiai. Be smulkiųjų bajorų ir gimnazijų jaunimo, prisijungė aplinkinių dvarų valstiečiai. Dauguma į būrį atėjusiųjų iki tol nebuvo rankose laikę ginklo ir neturėjo jokio supratimo apie kariavimo su ginkluota kariuomene taktiką. Kaip ir dauguma to meto Lietuvoje 1863 m. vasario-kovo mėnesiais į miškus išėjusių, L. Narbuto sukilėliai su „maskoliais“ kautis ėjo apsiginklavę atitinkamai perdirbtais dalgiais, vienas kitas – medžiokline šautuvu. Tad iš pradžių L. Narbutas sąmoningai vengė atviro susidūrimo su imperijos kariuomene, kartas nuo karto užpuldamas jo būrį persekiojusius „maskolium“ dalinius iš pasalų. Iš kitų sukilėlių būrių L. Narbuto vadovaujamas išsiskyrė reguliariais apmokymais ir itin griežta drausme – reikalauta besąlygiško paklusnumo būrio vado nurodymams. Paklusti atsisakiusieji susilaukdavo griežtos bausmės ir neretai rizikavo gyvybe.

Gandas apie L. Narbuto renkamą sukilėlių būrį generalgubernatorių pasiekė kai tik būrys buvo pradėtas formuoti, t. y. sukilėliams dar esant Nočios apylinkėse. Rusijos imperijos karinė vadovybė, puoselėjusi viltis užgniaužti sukilimą pačioje jo pradžioje, anaipol nemanė tokių žinių ignoruoti – nedelsiant buvo išsiųstas kapitono Strukovo vadovaujamas pėstininkų ir ulonų būrys, kuriam buvo pavesta „išvalyti“ apylinkes nuo L. Narbuto sukilėlių. Kai Strukovo vadovaujamiems kareiviams nepavyko šio nurodymo įvykdyti, kovo pradžioje iš Vilniaus per Valkininkus buvo pasiūsta pulkininko Vimbergo

vadovaujamas pėstininkų būrys ir 30 kazokų. Tuo tarpu L. Narbutas vasario antroje pusėje iš Nočios apylinkių išvyko Eišiškių link, kur prie jo prisijungė tuomečio Eišiškių vikaro kunigo Juozapo Horbačevskio vadovaujami sukilėliai. Eišiškių miškuose palikęs nedideles grupeles, L. Narbutas su pagrindinėmis savo būrio pajėgomis patraukė Rūdninkų link, kur planavo stoti į atvirą kovą su jį persekiojančiais imperijos armijos daliniais.

Rūdninkų apylinkės buvo pasirinktos neatsitiktinai. Puikiai suprasdamas, kad masiniam sukilimui sukelti būtinas drąsus žingsnis, galintis prilygti didvyriškam poelgiui, L. Narbutas sąmoningai rengėsi susidūrimui su imperijos armija ne kur kitur, o netoli imperijos gubernijos centru paversto Vilniaus, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės, miesto, kuriame rezidavo generalgubernatorius, aukščiausias Rusijos imperatoriaus paskirtas vietos valdžios pareigūnas, ir buvo sparčiai telkiamos imperijos armijos pajėgos bręstančiam pasipriešinimui malšinti. Dar 1862 m. vasarą Rusijos imperijos karo ministrui grafui Dmitrijui Miliutinui vykdant karinę reformą buvo įkurta Vilniaus karinė apygarda ir vadovauti jai pavesta generalgubernatoriui. Lenkijos Karalystėje prasidėjus ginkluotai kovai, vasario pradžioje generalgubernatorius paskelbė įvedąs karo stovį. Generalgubernatorius turėjo teisę tvirtinti karo lauko teismų nutartis ir skirti egzekucijas. 1863 m. pradžioje to meto Lietuvos teritorijoje buvo sutelkta šimtatūkstantinė Rusijos imperijos armija. Tikėtina, kad ne vienas tūkstantis imperijos kareivių buvo dislokuota Vilniuje. Turint omenyje, kad Vilniaus miestas tuo metu turėjo apie 60 tūkstančių gyventojų, jų paklusnumui palaikyti telkiamos kariuomenės skaičiai gana įspūdingi.

1863 m. kovo 9-osios (vasario 25-osios) rytą pirmajam susidūrimui su imperijos kariuomene besiruošiantis L. Narbutas sukilėlių būrys pajudėjo iš stovyklos ir po kokių poros valandų žygio pelkėtu mišku atsidūrė prie pagrindinio kelio, vedančio į Vilnių. Taigi čia, beveik Vilniaus prieigose, L. Narbutas nusprendė susiremti su prieš jį mestais reguliarios kariuomenės pulkais. Būsimas mūšis turėjo tapti ir savotišku signalu apie prasidėjusią ginkluotą kovą Vilniaus gyventojams.

1863 m. sukilimo laikų piešinys su nežinomų asmenų parašais, simbolizuojantis Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos draugystę ir vienybę (LMAVB RS F 37-111279). Iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje iki spalio 18 d. veiksiančios parodos „1863 metų sukilimo dalyvių gyvenimo vaizdai dokumentuose“.

Remdamasis išlikusiais sukilėlių vadovybės raportais, amžininkų ir Rūdninkų apylinkėse 1863 m. kovo pradžioje mūšyje dalyvavusių atsiminimais Władysławas Karbowski, XX a. 3-iojo dešimtmečio viduryje išleistos L. Narbutas biografinės studijos autorius, nuosekliai atkūrė šio mūšio eigą (W. Karbowski, *Ludwik Narbutt*, Grodno, 1935). L. Narbutas planavo mūšio lauku paversti vieną iš Merkio pakrantės laukymų. Joje kaip tik tuo metu buvo sukrauta plukdymui upe paruoštų keliasdešimt rietuvių rąstų, už kurių ir paslėpė pora būrių šaulių, o dalgiais ginkluotuosius sukilėlius – už jų nugarų, miške, maždaug už 100 metrų. O Aleksandro Skavinskio vadovaujamų sukilėlių būrys buvo pasiūstas į Rūdninkų kaimą tam, kad atkreiptų kaip tik prieš L. Narbutas sukilėlius išsiųstų kariuomenės dalinių dėmesį ir atviliotų į surengtą pasalą. A. Skavinskio vadovaujami karabinieriai puikiai su užduotimi susitvarkė – persekiodami sukilėlius Vimbergo vadovaujami kareiviai atsidūrė laukymėje, kur jų už rąstų rietuvių tykojo sukilėliai, ir netikėtai buvo priversti kautis su į juos ugnį atidengusiais už rietuvių pasislėpusiais šauliais. Kova buvo permaininga – tuo metu,

kai kariuomenė jau atrodė bepaимanti iniciatyvą į savo rankas, buvo duota komanda pulti miške pasislėpusiems dalgiais ginkluotiesiems sukilėliams ir vėl prasidėjo atkaklus mūšis. Kautasi iki sutemų – imperijos kariuomenės būriai, baimindamiesi būti apsupti, pradėjo trauktis atgal į Rūdninkus. L. Narbuto sukilėliai, palaidoję žuvusius (jų buvo 4), aptvarstę sužeistuosius ir dalį jų išsiuntę į aplinkinius dvarus, patraukė gilyn į girią. Po sėkmingų kautynių L. Narbutas sukilėlius išvedė į Nočios miškus; imperijos kariuomenė dar kelias dienas šukavo Rūdninkų girią, nesėkmingai ieškodama sukilėlių.

Kovo pradžioje ties Rūdninkais įvykęs L. Narbuto sukilėlių susirėmimas su kariuomene ir pasiekta pergalė buvo svarbi ne tik dėl laimėto pirmojo mūšio ir galimybės apsiginkluoti nukautųjų imperijos kariuomenės kareivių ginklais, ypač graižtvinais šautuvais, vadinamaisiais štuceriais. Sėkmingas susidūrimas su prieš sukilėlius mestais gerai ginkluotais imperijos daliniais itin sustiprino sukilėlių pozicijas to meto Lietuvos visuomenėje – skeptiškai nusiteikusių sukilėlių atžvilgiu tuo metu buvo ganėtinais daug visuose sluoksniuose. Šūviai Rūdninkų girios laukymėje buvo girdėti Vilniuje ir, kaip ir buvo numatęs L. Narbutas, imperijos valdžiai pridarė pakankamai rūpesčio – baiminantis, kad mieste kils sukilimas, kareiviai buvo išsiųsti patruliuoti į gatves. Tarp vilniečių netruko pasklisti gandas, kad sukilėliai žygiuoja į Vilnių, ketindami jį užimti. Amžininkų liudijimu, tąkart patikėta, kad sukilimas bus pergalingas. Tokios nuotaikos turėjo įtakos sukilimo masiškumui – norinčių eiti „ginti Tewines nuo Maskolo“ rasdavosi vis daugiau. Tad šis L. Narbuto būrio laimėtas mūšis Rūdninkų girioje vertintinas kaip svarbus veiksnys sukilimo plėtrai bei sukilėlių veiksmų intensyvumui Lietuvoje, turėjęs įtakos visai sukilimo eigai.

Pora mėnesių L. Narbuto vadovaujami sukilėliams pasisekdavo išvengti didesnių susidūrimų su Rusijos kariuomene iš dalies, žinoma, dėl jų vado Kaukaze įgytos partizaninio karo praktikos. Sėkmingos kautynės balandžio mėnesį ties Dubičiais (kovo 11 d.) ir Kalviais (kovo 20 d.) tik sustiprino L. Narbutą, kaip talentingo būrio vado, šlovę. Imperijos vietos valdžios pareigūnai L. Narbutą vertino kaip itin pavojingą – tuometis Vilniaus generalgubernatorius Vladimiras Nazimovas už jo galvą buvo paskyręs solidžią 1000 rublių premiją. Atsirado tokiu pasiūlymu susigundžiusių – L. Narbutas buvo išduotas. Žuvo 1863 m. gegužės pradžioje, būriui apsistojus Katros upės pakrantėse Dubičių apylinkėse ir imperijos kariuomenės daliniui netikėtai užpuolus. Palaidotas drauge su kitais 12 tame mūšyje kritusių savo kovos draugų. Žuvus vadui, būrys buvo išsklaidytas.

Tačiau tarp žmonių dar ne vienerius metus sklandė garsas apie narsų sukilėlių vadą, kurtos eilės apie L. Narbutą žygius kovoje už laisvę. Keletas L. Narbuto narsą aprašančių eiliuotų tekstų, rašytų dar tebevykstant sukilimui ir pirmaisiais metais po jo numalšinimo (lenkų kalba), buvo išspausdinta XX a. 3-iajame dešimtmetyje (juos pateikė aukščiau minėtas W. Karbowski). Neatmestina, kad tarp amžininkų L. Narbutą šlovinančios eilės galėjo plisti ir rankraščiais. Tokią prielaidą perša XX a. 8-ajame dešimtmetyje Dubičių apylinkėse rasta ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai saugoti perduota 1863 m. Rodūnės parapijiečio Danieliaus Kaminskio (Daniel Kamiński) iš Sapuncų dvaro lenkų kalba rašyta poema L. Narbuto žūčiai atminti (J. Visockas, „Poema apie Liudviko Narbuto mirtį“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1973, Nr. 5). Palyginus šios poemos rankraštį su tarpukariu išspausdintais L. Narbutui skirtų eilių tekstais, paaiškėjo, kad rankraštinė šios poemos versija yra išsamesnė. Žinoma, neatmestina, kad spausdinant eilės galėjo būti sutrumpintos redaguojant.

L. Narbuto žūtį savo paveiksle įamžino kovų bendražygis dailininkas Elviro Andriolli

(1836-1893), būrelį Vilniaus jaunimo 1863 m. kovo mėn. pirmosiomis dienomis atvedinęs į jo vadovaujamą būrį ir kovėsis drauge (pateko į nelaisvę ir buvo kalintas Kauno kalėjime, iš kurio jam pavyko pabėgti). E. Andriolli (garsėjo kaip talentingas knygų iliustratorius) piešto savo kovos bičiulio portreto dėka, legendinio sukilėlių būrio vado L. Narbuto atvaizdas yra žinomas. E. Andriolli įamžino ir mūsų ties Rūdninkais.

Paskutinis šiuo metu žinomas sukilėlių susirėmimas Rūdninkų girioje įvyko vėlu 1863 metų rudenį - spalio 19 d. čia rusai apsupo Gustavo Čechavičiaus (Ostojos) sukilėlių būrį. Apie 40 žmonių sukilėlių būrys, patyręs ženklius nuostolius (2 nukauti, 3 sužeisti, 9 paimti į nelaisvę paimti), tąkart išsiveržė iš apsupties. Taigi Rūdninkų giria 1863 m. sukilime praktiškai iki pat ginkluotos kovos nuslopinimo vaidino svarbų vaidmenį.